

Тимошенко М.О.,
кандидат юридичних наук,
проректор
Європейського університету
ORCID: 0000-0003-2584-5731

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

SOCIAL CONDITIONALITY OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF HIGHER EDUCATION

У статті обґрунтовано соціальну сутність та призначення освіти та вищої освіти зокрема в контексті конституційно-правового закріплення права на освіту, а також проаналізовано підходи до розуміння сутності і призначення освіти в українській та зарубіжній літературі. Право на вищу освіту визначається в дослідженні невід'ємної складової частини конституційного права на освіту, реалізації якого кореспондує обов'язок держави забезпечувати функціонування мережі освітніх закладів, рівний доступ до освітніх послуг, розвиток законодавства про освіту, формування системи працевлаштування випускників навчальних закладів, створення гарантій використання цього права. Автор зазначає, що комплексне наукове дослідження сфери правового регулювання діяльності закладів вищої освіти неможливе поза контекстом цільової та функціональної спрямованості такої діяльності, зокрема скованої на реалізацію державної освітньої політики, покликаної сприяти всебічній реалізації права людини на освіту. При цьому визначальною, вочевидь, є нормативно-правова модель регулювання освітніх відносин, встановлена на конституційному рівні. Така модель формується саме на найвищому рівні нормативного опосередкування – на рівні відповідних конституційних норм, що мають взаємопов'язаний характер і загалом «програмують» модель комплексного правового регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти. Тому реалізація права особи на освіту передбачає синтез діяльності мережі навчальних закладів різних форм власності з діяльністю самої держави, що має забезпечувальний та управлінський характер.

Автор зазначає, що соціальна зумовленість потреби в якісній вищій освіті впливає з особливостей сучасного суспільного розвитку, які висувають підвищені вимоги до рівня вищої освіти, що виявляється, зокрема, в таких тенденціях, як збільшення питомої ваги закладів вищої освіти публічних (державної та комунальної) форм власності, розширення обсягу державного втручання в регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти, застосування різноманітних механізмів державного замовлення на підготовку фахівців певних видів і напрямів.

У статті зроблено висновок, що набуття особою відповідного освітнього рівня є обов'язковою умовою осмисленого цілепокладання і свідомої її діяльності в різноманітних та багатопланових суспільних відносинах, вибудови системи необхідних у суспільстві комунікативних взаємодій, її професійного зростання, заміщення певних посад, забезпечення матеріального добробуту тощо. Подальше вдосконалення правового регулювання функціонування вищої освіти має спиратися на соціальні умови сучасного життя та суспільне замовлення, враховувати виклики глобалізованого світу та необхідність конкурентної боротьби за якість професійних знань фахівців, які виходять із закладів вищої освіти.

Ключові слова: *освіта, вища освіта, конституційне право на освіту, освітні послуги, соціальне призначення права на вищу освіту.*

The article substantiates the social essence and purpose of education and higher education in particular in the context of constitutional and legal consolidation of the right to education, as well as analyzes approaches to understanding the essence and purpose of education in Ukrainian and foreign literature. The right to higher education is defined in the study as an integral part of the constitutional right to education, the implementation of which corresponds to the state's obligation to ensure the functioning of the network of educational institutions, equal access to educational services, development of education legislation, employment system of this right. The author notes that a comprehensive scientific study of the legal regulation of higher education institutions is impossible outside the context of targeted and functional orientation of such activities, in particular aimed at implementing state educational policy to promote the full realization of the human right to education. At the same time, the normative-legal model of regulation of educational relations, established at the constitutional level, is obviously decisive. Such a model is formed at the highest level of normative mediation – at the level of the relevant constitutional norms, which are interrelated and in general “program” the model of complex legal regulation of public relations in the field of higher education. Therefore, the realization of the right

of a person to education involves the synthesis of the network of educational institutions of various forms of ownership with the activities of the state itself, which has a supportive and managerial nature.

The author notes that the social conditionality of the need for quality higher education stems from the peculiarities of modern social development, which make higher demands on the level of higher education, which is manifested, in particular, in such trends as increasing the share of public (state and municipal) forms of higher education, ownership, expanding the scope of state intervention in the regulation of public relations in the field of higher education, the use of various mechanisms of state procurement for the training of specialists in certain types and areas.

The article concludes that the acquisition of an appropriate level of education is a prerequisite for meaningful goal-setting and conscious activity in various and multifaceted social relations, building a system of necessary communicative interactions in society, its professional growth, replacement of certain positions, material well-being and more. Further improvement of legal regulation of higher education should be based on the social conditions of modern life and public procurement, take into account the challenges of the globalized world and the need to compete for the quality of professional knowledge of professionals leaving higher education institutions.

Key words: *education, higher education, constitutional right to education, educational services, social purpose of the right to higher education.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Право на вищу освіту є одним із найважливіших конституційних прав людини і громадянина. Реалізації цього права кореспондують обов'язок держави забезпечувати функціонування мережі освітніх закладів, рівний доступ до освітніх послуг, розвиток законодавства про освіту, формування системи працевлаштування випускників навчальних закладів, створення гарантій використання цього права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених раніше аспектів загальної проблеми. Питання суті права на вищу освіту, його конституційного закріплення та реалізації (гарантування) досліджували А.С. Алексєєва, В.О. Боняк, Н.Л. Губерська, М.М. Мацькевич, Л.А. Резванова, М. де Сальвіа, В.М. Сирих та ін.

Формування цілей статті. Основним завданням статті є з'ясування соціального призначення освіти та вищої освіти та огляд його висвітлення в українській та зарубіжній юридичній науці і законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Модернізація суспільного і державного розвитку на сучасному етапі невіддільна від забезпечення всебічного розвитку особистості. Своєю чергою такий розвиток не видається можливим без здобуття особою придатного для функціонування в сучасному суспільстві освітнього рівня, що зумовлює її активну діяльність із реалізації належного їй суб'єктивного права на освіту. Саме в процесі реалізації цього права людина долучається до набуття знань, умінь, навичок, інформації, тобто забезпечується її доступ до духовно-культурних цінностей людської цивілізації. Такий доступ до цих цінностей є найбільш значимою для кожної людини соціальною потребою, задоволення якої сприяє створенню гідних умов життя кожного, справді вільному і всебічному розвитку людської особистості [1].

Водночас реалізація такого права передбачає організацію та функціонування мережі навчальних закладів, покликаних надавати особі освітні послуги на всіх рівнях і етапах освіти. Процес надання таких послуг своєю чергою повинен мати об'єктивний, науково зумовлений, планомірний та наступний характер – від нижчого (дошкільна освіта) до вищого (вища освіта) рівня.

Суб'єктивному праву особи на освіту кореспондує обов'язок держави надати, принаймні, мінімальні гарантії задля забезпечення доступності освітніх послуг у межах функціонування відповідної мережі навчальних закладів. Тому реалізація права особи на освіту передбачає синтез діяльності мережі навчальних закладів різних форм власності з діяльністю самої держави, що має забезпечувальний та управлінський характер. Такий характер державної діяльності має багатоплановий характер в освітній галузі, але насамперед він стосується як «позитивізації» права особи на вищу освіту, так і легітимації (закріплення) організаційно-правових засад реалізації згаданого права.

Комплексне наукове дослідження сфери правового регулювання діяльності ВНЗ неможливе поза контекстом цільової та функціональної спрямованості такої діяльності, зокрема скерованої на реалізацію державної освітньої політики, покликаної сприяти всебічній реалізації права людини на освіту. При цьому визначальною, вочевидь, є нормативно-правова модель регулювання освітніх відносин, встановлена на конституційному рівні. Така модель формується саме на найвищому рівні нормативного опосередкування – на рівні відповідних конституційних норм, що мають взаємопов'язаний характер і загалом «програмують» модель комплексного правового регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти. Конституційне регулювання питань вищої освіти та відповідне програмування правового закріплення цієї сфери суспільних відносин є об'єктивним відображен-

ням загальносуспільного значення та функціональних властивостей феномена вищої освіти для розвитку особистості, суспільства і держави, втіленням суспільної цінності зазначеного феномена в сучасних умовах розвитку глобалізованої цивілізації.

Ключове значення в конституюванні вихідних засад правового регулювання господарської діяльності ВНЗ має саме конституційно-правове закріплення права на освіту та форм його здійснення через діяльність ВНЗ як організаційної ланки, покликаної сприяти реалізації права людини на вищу освіту як елемента суб'єктивного права на освіту взагалі.

Формулювання та реалізація відповідної конституційної моделі освітніх відносин закономірно передбачає врахування базових системних закономірностей у сфері вищої освіти, особливо актуальних і значимих у сучасних умовах. Зокрема, в умовах розвитку сучасної цивілізації стає дедалі очевиднішим, що без освіти людина вже не може бути конституційована як повноцінна дієздатна особистість, наділена різноманітними креативними властивостями, особистість, здатна не лише акумулювати накопичений попереднім розвитком суспільства культурний досвід, але й критично його переосмислювати й засвоювати, а також свідомо перетворювати у процесі своєї діяльності оточуюче середовище, змінювати себе, суспільство і світ загалом. У цьому сенсі, як ніколи раніше, актуальною є загальновідома сентенція уславленого англійського мислителя Ф. Бекона: «Знання – сила». А ось відомий американський політичний і державний діяч, третій президент США Т. Джефферсон стверджував, що якщо народ є недосить освіченим для здійснення влади з повною відповідальністю, варто не позбавляти його влади, а наділяти шляхом надання освіти [2].

За твердженням сучасних учених та філософів, «освіта стає стратегічним ресурсом соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави в міжнародному просторі» [3]. Одночасно вона «сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню й удосконаленню суспільства за допомогою спеціально організованої цілеспрямованої соціалізації особи, яка виражається в системі, що містить освітні установи, органи управління ними, освітні стандарти, які забезпечують їх функціонування і розвиток» [4]. Нехтування взаємовпливів освітніх та економічних процесів може призводити до падіння інституційної спроможності як освітньої, так і, зрештою, економічної сфери розвитку суспільства [5].

Яскравим відображенням саме такого ціннісно- та соціально зорієнтованого підходу до феномена вищої освіти в сучасних умовах є формулювання в преамбулі до Закону

України «Про освіту»: «Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами» [6].

Ці положення знайшли подальший розвиток у Національній доктрині розвитку освіти (затверджена Указом Президента України від 17.04.2002 р.) [7] та Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [8] (затверджена Указом Президента України від 25.06.2013 р.), в яких якісна освіта названа необхідною умовою забезпечення сталого розвитку українського суспільства, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

На науковому рівні найбільш переконливими є концепції, що узагальнюють соціологічні та юридичні аспекти феномена освіти, що з достатнім рівнем переконливості можуть бути екстрапольовані і до сфери вищої освіти.

У соціальному контексті нині освіта розглядається як результат або процес засвоєння знань та вироблення умінь і навичок, необхідна умова залучення людини до соціуму, підготовки її до життя та праці, а також як окремий соціальний інститут, що виконує функції підготовки та залучення індивіда до різних сфер життєдіяльності суспільства [3, с. 21].

Водночас освіта аналізується і як юридична категорія, що позначає правовий інститут, урегульований нормами міжнародного й національного права. Освіта в юридичному вимірі розглядається здебільшого в таких аспектах: 1) як об'єктивно чинні суспільні відносини, врегульовані нормами права, в яких формується й реалізується державна політика, визначаються стандарти освітньої діяльності, здійснюється адміністрування у сфері освіти, забезпечується якість освіти тощо; 2) як сфера реалізації фізичними особами їхніх прав на освіту [3, с. 28]; 3) як сфера реалізації освітньої функції держави системою уповноважених органів державної влади, в тому числі і у царині судового захисту прав і свобод здобувачів вищої освіти та суб'єктів надання освітніх послуг.

Сучасні суспільство і держава в умовах глобалізації дедалі більше потребують людини знаючої, озброєної професійними знаннями і навичками, компетентного менеджменту, численного класу фахівців, здатних прогнозувати

та керувати економікою, соціальною сферою та здійснювати владні повноваження за наявності нестабільності суспільних явищ і процесів у різних сферах економіки, охорони довкілля, гуманітарного життя, міждержавних відносин тощо. Потреби сучасного суспільного розвитку висувають підвищені вимоги до рівня вищої освіти, що виявляється, зокрема, в таких тенденціях, як збільшення питомої ваги закладів вищої освіти публічних (державної та комунальної) форм власності, розширення обсягу державного втручання в регулювання суспільних відносин у сфері вищої освіти, застосування різноманітних механізмів державного замовлення на підготовку фахівців певних видів і напрямів. Нині об'єктивно формуються підстави для дедалі щільнішого поєднання в конституційному регулюванні права людини на вищу освіту приватних і публічних інтересів, що пояснюється зростом в небачених досі масштабах цінністю вищої освіти як для окремої людини, так і для держави та суспільства загалом [9].

З огляду на те, що вищою освітою названо рівень освіти, який здобувається особою в закладах вищої освіти внаслідок послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації (Закон України «Про вищу освіту» [10]), можна зробити висновок, що саме набуття особою відповідного освітнього рівня є обов'язковою умовою осмисленого цілепокладання і свідомої її діяльності в різноманітних та багатопланових суспільних відносинах, вибудови системи необхідних у суспільстві комунікативних взаємодій, її професійного зростання, заміщення певних посад, забезпечення матеріального добробуту тощо. Подальше вдосконалення правового регулювання функціонування вищої освіти має спиратися на соціальні умови сучасного життя та суспільне замовлення, враховувати виклики глобалізованого світу та необхідність конкурентної боротьби за якість професійних знань фахівців, які виходять із закладів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Резванова Л.А. Сущность социального государства и ее проявление в сфере образования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; История правовых учений» / Науч. рук. Д.Ю. Шапсугов. Ростов-на-Дону, 2004. 22 с.
2. Ладиченко В. Проблеми та перспективи сучасної вищої юридичної освіти. *Юридична Україна*. 2011. № 2. С. 7.
3. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. С. 4; Лисенко М.В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 «Філософія освіти» / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2013. С. 6.
4. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. С. 23.
5. Топузов М.Л. Організаційно-економічний механізм інформатизації вищої освіти : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2016. С. 10.
6. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1991. № 34. Ст. 451.
7. Національна доктрина розвитку освіти: затверджено Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. Ст. 11.
8. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. : Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013.
9. Андрущенко В.П. Конституціалізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір / В.П. Андрущенко, Т.В. Андрущенко, В.Л. Савельєв. Київ : «МП Леся», 2014. С. 21.
10. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.